

ЛУЧИЯ АНТОНОВА-ВАСИЛЕВА АКТУАЛНИ ДАННИ ЗА БЪЛГАРСКИТЕ ГОВОРИ В СЕВЕРНА ГЪРЦИЯ

Luchia Antonova-Vasileva
RECENT DATA ON BULGARIAN DIALECTS IN NORTHERN GREECE

The paper aims to discuss the new data on South-western Bulgarian dialect situated in the Northern Greece. The facts point that these dialects are still alive. The care for their study and storage is a necessary part for the preserving of cultural diversity in Europe.

Българските говори в Северна Гърция от областта на Драмско и Сярско са сравнително добре проучени, но доскоро данните за тях се базираха предимно на говора на преселници. Едва през последните години се създадоха условия да бъдат посетени самите селища, което позволява да се верифицират предишните сведения за състоянието на българските диалекти в областта. Така по проект, финансиран от фонд „Научни изследвания“ на МОМН, през 2010 г. бяха посетени селищата: Горно Броди (грц. Ано Вронду), Метох (Метохи), Мертатево (Ксиротопо), Фрашене (Ореини); Мелникич (Мелиникисион), Валовище (Сидерокастро) – Сярско; Волак (Волакас), Черешово (Пагонери), Плевня (Петруса), Височен (Ксиропотамос), Зърнево (Като Неврокопи), Търлис (Ватитопос) □ Драмско; Алистратик (Алистрати), Горенци (Кали Врисис) – Зиляховско. Материалът от тези проучвания все още не е обработен напълно, но въз основа на него може да се направят изводи за съхраняването на диалектите в наши дни.

На първо място трябва да се изтъкне, че на юг от държавната ни граница българските диалекти се пазят, като в някои селища те се използват активно като средство за общуване, наред с гръцкия език. Така например в с. Черешово (Драмско) на мегдана ни посрещна човек, който на поздравя „*Калимѐра сас!*“ отвърна „*Нѐ калимѐра, а дѐбѐр дѐн!*“ При това той не знаеше, че в колата с гръцка регистрация пътува човек от България. Самият факт, че при пристигането си като напълно непозната в селищата, съм успяла да намеря събеседници, с които да говоря на български, е достатъчно красноречиво доказателство за жизнеността на диалекта у възрастното и средното поколение. От посочените селища единствено в с. Алистратик задачата да се намери човек, с когото може да се общува на български, се оказа трудна. Там в кръчмата хората с готовност установиха контакт и обясниха на гръцки, че имат много близки и често ходят в България, но заявиха, че „*не знаят много български*“. На въпроса „*А малко не знаете ли?*“ те се засмяха, но пак не се решиха да говорят. Моят събеседник от това село наистина знаеше твърде малко български. Но от речта му личи, че макар да се изразява трудно, той отлично разбира моите въпроси. Срв.: *Да найдиши єдин чѐбан. Ѡфце □мам ...; Колко овце? Й□мам, чет□ресе, стѐ, стѐ, стѐ, чет□ресе – тетракѐсье.* (правилно гръц. *четиристотин*). И по-нататък от разговора личи, че макар да не знае добре числата на български, той все пак ги познава и си ги „превежда“: „*Кѐлко е? (часѐт) – Седем и десет. – Ептѐ к'е дѐка; Кѐлку гуд□ни си? – Петдесет и три. – Пен□нда тр□а*“. Превежда си и други думи и изрази: „*Каквѐ работаш стин Вулгар□йа? – Учителка сѐм. – Даска̀ла? А, бра̀во!; Пѐс се лѐне хорйѐ, сѐлуту кѐк се кѐза?*“ В неговата реч се примесват български и гръцки изрази: *Й ма булгѐр пѐра пол□* (твърде много); *Тука има ли българини на вашето села? Мѐлку, пол□ л□го* (съвсем малко). *Ти аку знѐши канѐна (някого), на Булгар□йа, чѐбан, тилифѐн зѐми.* – Алистратик (Зиляховско). В по-големия брой случаи въпреки езиковата интерференция, събеседниците превключват с лекота речеви код. Обикновено влиянието на гръцки се ограничава до единични думи, предимно от кръга на

културната лексика.

1. Специфични фонетични особености

Една от типичните особености на диалектите от източния дял на Егейска Македония е наличието на широк изговор на мястото на стб. Э, характерен за българския език. Мнозинството от проучените селища в района имат рефлекс 'а на мястото на стб. □ пред твърда сричка под ударение, както и непрегласен ятов изговор под ударение пред сричка с предни гласни – най често 'а или 'ä (широк изговор по-близък до 'а). Вариантът 'ê (изговор по-близък до 'е) в тази позиция е по-рядък и обикновено е факултативен. В редица случаи е на лице изравняване на рефлексите на стб. Э с тези на -: з'êми//з'êмим, с'êдни – Мертатево (Драмско); *Нъ д'ê штъ л'êгниш на тãз удай`* – Зърнево (Драмско) (Мирчев 1933), но най-разпространен е рефлексът - > е. Отбелязани са и отделни дублетни форми с изговор ê//à на мястото на стб. малък ер: л'êсну//л'êсну, т'êвън//т'êвън, т'êнкъ//т'êничку – Волак (Драмско). Подобно явление е отбелязано в говора на с. Мугла (Девинско) (Стойков 1971: 21–22). Фонетично уеднаквяване често засяга и изговорът на гласната е, като в диалектите се срещат и случаи, когато тя се изговаря „якаво“: *ут'апът*, *н'а_ли* – ‘не ли’ Мертатево (Драмско), както при широко разпространената в книжовния български език и в диалектите форма *н'амъ*, съответно в Мелникич (Сярско) *н'амъ//нйема* наред с *в'êчер*. Към тези случаи може да се присъедини и честото възникване на вторична гласна ê при вторично ударение в глаголните окончания за 1 л. мн. ч. сег. вр.: *Пуср'аш'тъм'ê_си тькã* – Плевня (Драмско).

Освен по широкия застъпник на ятовата гласна говорите в Източна Беломорска Македония се свързват здраво с българския език и по наличието на застъпник ъ на стб. ©. В това отношение проучените селища показват почти пълно единство. Отклонение се забелязва в диалекта на най-възрастните информатори от с. Черешово (Драмско), при които са записани отделни примери с дублетен изговор *п'от'//път'*, *кõшта//къ`шта*: *На гул`мъ къ`штъ дъ □ дът, да хми дõйд'е п'от', за да стãнат гул`ами л'уд'е; Нãйдъхъ`си къ`штите фрêt, ужèнихъ`_съ. Ама с'ãки да си нãйде кõштата, и фрйт да съ у т'ãх.* – Черешово (Драмско). Посочената особеност на говора на с. Черешово е напълно естествена, като се има предвид близостта на селото до района на Чеч, където застъпникът на стб. © е о (Сребранов 2007; но срв. рефлекс ъ, отбелязан за с. Черешово у Иванов 1972). При застъпника на стб. - в с. Черешово преобладава рефлекс е, но са отбелязани и случаи с изговор ê □ *гл'êдъм*. Архаична особеност на говора на с. Черешово (Драмско) е и наличието на звук ы, който се среща факултативно: *Тр □ дъ`штери ймам и адъ`н сы`н. Синъ` ъф Дрãма. Тõй □мъ тры`*, и *тõй ймъ тры` дицã*. Черешово (Драмско).

Изясняване на стб. голям ú > о е отбелязано в представки говора на с. Метох (Сярско): *С'етн'е еднъ` англич`анка субйрала л'уд'е за с'елу да праи; собрãхъ двãйси и п'ет тракййци и двãйси и п'ет` мъкидднци*. В говора на с. Мелникич (Сярско) е отбелязано изясняване ъ > о в членната морфема: *С мъжò ти; У`три рãно ф д'евет часò*. Тук факултативно изясняването се явява и в предлози, предстваци и наставки: *сac кõй//со мãло зãхари, сac н'ãкуи дрүги хòра; такòф*. Подобно изясняване на големия ер в ограничени позиции при наличието на застъпник ъ в коренна сричка е характерно за западния дял от разглеждания диалектен ареал – напр. с. Зарово (Солунско) (Хотева-Вачева, Керемидчиева 2000: 36 и сл.). Същевременно специфична особеност на говорите от Неврокопско и Драмско е наличието на гласна ъ в корена на същ. *нощ* (Иванов 1972: к. № 55). Отбелязани са редица примери от различни селища: *Свирил тры` д'ен'е и тры` нъ`ш'ти*. Метох (Сярско). В с. Плевня (Драмско) тази особеност личи

и при производния глагол: *Туганъ стъ ги искàръми к'òкъл'èту, стъ ги измийи́ми, нъ ч'èрквъ дъ принъш'тòвът, тъ чи туганъ пакò ходим ф нид'òл'ътъ, зъкупàвъһмè_ги*. Наличието на случаи с поява на ъ на мястото на о може да се свърже със смесване на застъниците ъ и о на мястото на стб. голям ер, поради близостта с районите, където се среща неговото първично или вторично изсяняване.

По отношение на рефлексите на *tj, *dj повечето селища показват единство със СБКЕ и съответно наличие на групи *шт, жд*. Характерно е, че в този диалектен регион фонетичните особености при реализацията на съчетанията се свързват с най-старинните им белези □ наличието на мекост на съгласните, особено при втория компонент от съчетанията (Иванов 1977: 126 и сл.). Тази особеност е наследена от стб. (Кочев 1996). Вероятно свързан със степента на тази мекост е отбелязаният в говора на с. Мертатеево (Сярско) рефлекс *ш'ч'* на праслав. *tj: *къ`ш'ч'ъ//къ`ш'ч'е, н'èш'ч'у, свиш'ч'и, съ`ш'ч'уту, ъ`òш'ч'и, ш'ч'у –щò': Млòгу гул'òму н'èш'ч'у стàва ш'ч'òту ца̀луту с'èлу нòс'ат пърнар'е*. Макар и по-рядко съчетанието *ш'ч'* се среща и в частицата за бъдеще време: *Кудй ш'ч'е гу нам'èри на н'èга са надар'àва; Ш'ч'е пàл'ът кандй̀л'т'е*. Според Б. Велчева в кирилските паметници се отразява изговор *ш+т*, а в глаголическите е налице колебание *šč//št* (Велчева 1980). Той е отбелязан и в говора на с. Сухо (Солунско) (Кочев 1996: 194). Запазен е и в странджанския говор на изток (Горов 1962: 62), както и в старинния говор на с. Бобошица и Дреновене (Корчанско), който се намира в крайния югозапад на българското езиково землище (Мазон 1936: 50). Макар и спорадично той е отбелязан и в говора на с. Волак (Драмско): *св'ашти //св'ашчи, уѠшч'е//ушч'е* (Антонова-Василева 1996: 220), както и в с. Мертатеево (Сярско): *Ц'едй̀лка с дв'è пр'аш'т'и*. Отклонение от рефлекса на праславянското съчетание в този диалект представляват частиците за образуване на бъдеще време (вж. по-долу). В диалектите от региона са отбелязани лексемите *к'èрка, в'èйке, в'ашки* и др., които представляват обичайни за диалектната област отклонения от рефлексите на праславянските *tj, *dj. Палатализация *т', д' >к', г'* се среща макар и факултативно и в други случаи: *дл'ек//гл'ек, д'н'ес//г'н'ес* в говора на с. Волак и Плевня (Драмско) в югоизточния дял от областта, макар и в по-ограничено разпространение в сравнение с това на запад (Антонова-Василева 1996: 207): *Ур'è и искàрува гн'ès' еднъ` срèмъ, дв'è ср'èми, àли пусàл – Плевня (Драмско)*. Тези случаи може да се обяснят като следствие от силното палатално въздействие на застъпника на старобългарския малък ер.

Макар че представя особености, които са свързани с въпросите на диалектната морфология, все пак особеностите на частицата за образуване на формите за бъдеще време на глаголите също са свързани с въпроса за развоя на *tj, *dj. Тя заслужава специално внимание, защото проучените диалекти показват различия при нейната конкретна фонетична реализация. В северния дял на селищата от Драмско тя е най-близка до тази в СБКЕ. В говора на с. Зърнево и Волак (Драмско) и Горно Броди (Сярско) частицата за бъдеще време е *штъ//шъ//ш'е*: *С'às рàбути штъ ги устàвиши тўка сегà – Зърнево (Драмско)*. Среща се образуване на отрицателни форми за бъдеще време от спогателен глагол *шта* вместо от глагола *няма*: *Да гу знàш ни штè ти вр'èди – Зърнево (Драмско); Штъ н'èмъми и ъ`дда – Търлис (Драмско)*.

В говора на с. Плевня (Драмско) частицата за бъдеще време е най-често *ста//стъ*, но се среща и вариант *ша*: *Утр□н стъ стàним, стъ утс'àим брашнòту, стъ ст'òплим ъ`дда, стъ клад'èм' с'òл' и стъ гу м'àсим; Кък'ò клад'èм с'è аднò стъ тъч'èм*. Същата особеност се открива и в говора на с. Височен (Драмско): *Ста пйèш нèшту?*

В диалекта на селищата Метох, Мертатеево, Мелникич, Валовище (Сярско) се среща частица за бъдеще време *к'е, къ* – характерна за югозападните български говори, но разпространена и на изток в Тракия. В говора на с. Метох преобладава формата *къ*: *Къ му умèс'а такъ`ф лèп, цèлътà вуйнъ` къ му ндһрàn'ъ; Къ му рòд'а дв'è дич□нки*.

Частичката *к'е* се среща и във Валовище: *К'е ть зема сйа на Сидерокастро; К'е □ дим нъ касабата; К'е си б'агъм*. В говора на с. Мертатево преобладава частичката за бъдеще време *к'е*: *На Уд□ци ти казах калманити к'е дукар□т свиш'ч'и'у'диш'ч'и'и под-напр'еднъта д'ен'; Адноту мумч'е к'е дойд'е к'е з'ем'е моят'е бр'ем'ета*, но в редки случаи се среща и *ише*. В диалектите, в които се среща частичката за бъдеще време *к'е*, се употребява фонетичен вариант на глагола *ща* в отрицателна форма със същия фонетичен облик: *Нимудй кьту ни_к'еш'* – Мертатево (Сярско). Широко разпространена и в селищата Метох и Мертатево е употребата на глагола в този облик за образуване на формите за бъдеще време в миналото: *К'аше да съ ут'ржи* – Метох (Сярско); *К'аш'е дъ нар'аж'е ут расуль, к'аш'е дъ турй тин'ер'* – Мертатево (Сярско). Широко разпространена е тя и в отрицателната форма за бъдеще време: *Ни_к'е м'ожи нйш'ту дъ пръви; Ни_к'е м'ож'е да ги гл'еда* – Метох (Сярско).

2. Специфични особености на морфологичната система

В проучените селища от Драмско и Сярско е отбелязана задпоставна членна морфема за мъжки род в единствено число с консонантен показател *-т* и вокален елемент *-ъ*, както в СБКЕ и преобладаващата част от българските диалекти. Характерна отличителна черта на говора на с. Мелникич (Сярско) е наличието на членна морфема *-о* при съществителните от мъжки род, която се появява факултативно: *мъш – мъжъ // мъжд, син – синъ // синд*. Характерно за диалектите е акцентното маркиране на определени форми (Кодов 1929): *Н□й стъ □ дим сйа нъ Сьрес нъ керкътъ* – Мелникич (Сярско); *Ду йавуре йма еднъ гул'амъ тиклъ и на тиклъ та слъгът сйч'кит'е рабути; Въф устъ та; Въф удъ та* – Мертатево (Сярско); *Тдй си пьс'ел стадути ну гуръ та, ну плънинъ та; Искупал еднъ дупка ду скалъ та* – Метох (Сярско); *Стъ стъ пни ч'ув'акъ на дъскъ ть* – Плевня (Драмско). Посочената акцентна крива се наблюдава и при създаване на акцентни цялости между съществително и енклитично местоимение, което доказва връзката на задпоставния определителен член със системата на енклитичните местоимения: *На к'ерка_ми синд и малкиот, ут'ува на тьк'д уч□лиште* – Мелникич (Сярско).

Между особеностите на морфологията трябва да отбележим запазването на тройната система при показателните местоимения. В повечето селища те се оформят с частичка *-з-*: *Там нъ сазй идйн сандвич да зьмиш; С'ас рабути итъ ги устъвиш тька сегъ* – Зърнево (Драмско); *Ни_йе нубъw тузй рьздил'енуту; Къжи, бабу тузй, къжи бабу нузй* – Плевня (Драмско). В говора на с. Мертатево (Сярско) показателните местоимения също се образуват по-често с елемент *-з//с<з*, който е характерен за диалектите от източнобългарски тип: *Тдс п'есдк бат'уф ли_йе; Ть'с к'е им къж'а; Трумбуслйфки им къзвем'е на т'ас, ч'ь рнит'е слйви ш'ч'у им кат* – Мертатево (Сярско). Но в този говор, както и в говора на с. Метох (Сярско), се срещат и случаи на образуване на показателни местоимения с елемент *-в-*: *На Удйци ти казъх калманити к'е дукарат свиш'ч'и'у'диш'ч'и'и под-нъпр'еднътъ д'ен', св'етй Кръ`ст гу казувът нъва д'ен'; Стуй Н'еда та са ч'уди, бр'е, каквд е тава с'енка; Н'ева нъ`ш' гу пудгудтв'ам'е дваиси и ч'етри сахат'а; И ди рукни ей навъ жьенъ; Тд а м'у'дгу вр'ем'е, ш'ес' нид'али са т'ева; Ск'ору т'ева л'уд'е у_тъка да ги искарът'е навъ`нка; Гъванкит'е - н'ава дъ рв'ени* – Мертатево и Метох (Сярско).

В речта на информаторите са напълно запазени особеностите на българското глаголно словоизменение, като диалектните черти представляват продължение на съответните изоглоси на рупските говори на юг. Ще спомена само накратко конструкциите за минало неопределено време на глаголите, които обикновено се образуват с глагол *съм* и минало деятелно причастие: *Фьсул'а гу съ с'алъ зь з□мътъ* –

Височен (Драмско). Употребяват и конструкции с глагол *имам* и минало страдателно причастие, близки по значение до тези за минало неопределено време, но с по-силно изразена резултативност в значението: *Крум □ т' □ мъм с' айену* – Височен (Драмско). Като преходни между двата типа конструкции може да се посочат тези със спомагателен глагол *съм* и минало страдателно причастие вместо минало деятелно причастие, в чието значение също се подчертава резултативността: *Т'а ѝе ж'енъ `тъ му умр'анъ* – Мертатево (Сярско) (Георгиев 1985). Съжителството на трите типа конструкции (с глагол *съм* + минало деятелно причастие; с глагол *съм* + минало страдателно причастие, с глагол *имам* + минало страдателно причастие) още веднъж доказват плавния преход от източнобългарските към западнобългарските говори, който очевидно се дължи на развойни тенденции в рамките на морфологичната система на българския език, а не на структурни езикови различия.

От направения преглед на някои специфични особености на българските говори от района на Драмско и Сярско в наши дни личи, че те са все още живи. Тяхното изучаване може да спомогне за изясняването на редица особености в развоя на българския език. Провеждането на мерки за тяхното съхраняване е една важна задача пред българистиката и славистиката, необходима част от усилията за съхраняването на културното разнообразие в Европа.

Литература

- Антонова-Василева 1996: Антонова-Василева, Л. Фонетичната система на говора на с. Волак, Драмско. – В: *Лингвистични студии за Македония*. София, стр. 197–229.
- Велчева 1980: Велчева, Б. *Праславянски и старобългарски фонологични изменения*. София.
- Георгиев 1985: Георгиев, Вл. Възникване на нови сложни глаголни форми със спомагателен глагол *имам*. – В: *Проблеми на българския език*. София, стр. 113–137.
- Горов 1962: Горов, Г. *Странджанския говор. Българска диалектология. Проучвания и материали*. Кн. 1, София.
- Иванов 1972: Иванов, Й. Н. *Български диалектен атлас. Български говори от Егейска Македония. Ч. I: Драмско, Сярско, Валовицко и Зиляховско*. София.
- Иванов 1977: Иванов, Й. Н. *Български преселнически говори. Говорите в Драмско и Сярско. Трудове по българска диалектология*, кн. 9. София.
- Кодов 1929: Кодов, Хр. *Подвижното българско ударение и неговото отношение към праславянското ударение, I. Съществителни имена*. София.
- Кочев 1996: Кочев, Ив. Съчетанията *шт, жд* в солунския диалект. □ В: *Лингвистични студии за Македония*. София, стр. 192–196.
- Мирчев 1933: Мирчев, К. Мним рефлекс на □ като *a* в говора на с. Сухо. – *Български преглед*, 122.
- Сребренов 2007: Сребранов, Р. *Чечкият говор*. София.
- Стойков 1971: Стойков, Ст. Говорът на с. Мугла, Девинско. – В: *Известия на Института за български език*, кн. XX, стр. 3–90.
- Хотева-Вачева, Керемидчиева 2000: Хотева-Вачева, М., Сл. Керемидчиева. Говорът на с. Зарово, Солунско. София.
- Мазон 1936: Mazon, A. *Documents, contes et chansons slaves de L'Albanie du sud*. Paris.